

Hogyan (nem) találkoztam Páskándi Gézával?

ajátságos helyzet: ha nem is jogtalanul, de mondhatni, „helytelenül” ülök azoknak a körében, akik Páskándi Géza közeli ismerősei, barátai voltak, akik mindennapi életében, gondjaiban személyesen részt vehettek. Tudniillik személyesen sohasem találkoztam az íróval. Ez a „sohasem” azonban bergsoni viszonylagossággal értendő: volt két olyan megnevezhető időpont, amikor egészen biztos, hogy nem találkoztam Vele, és a két időpont között húsz év telt el.

Az első létre nem jött találkozás 1974 tavaszán történt, a kolozsvári Gaál Gábor Irodalmi Körben, amikor is meghívtuk őt, lelkes, ifjú és nagyreményű hívei: beszéljen a munkásságáról, hiszen valamiképpen mindannyian az ő garabonciás-sámáni köpenyegébe bonyolódtunk bele – hogy zavaros metaforával fejezzem ki magam.

Az előzmények megértéséhez szükséges tudni: ahhoz a nemzedékhez tartozom, amely 1969-ben felvételizett az egyetemre Kolozsváron, a sorozatosan rossz és rosszindulatú tanügyi reformok közepette és a legrosszabb időszakban, és amelyet Aradi József már a hetvenes évek elején „elveszett nemzedéknek” prófétált. Amikor ez az évjárat kezdte magába szívni Kolozsvár európaibb levegőjét, akkoriban a második Forrás-nemzedék már roppant tehetséggel és egyre jobb kötetek ostromával elfoglalta helyét az erdélyi irodalomban. Tudomásul kellett venni, hogy az ő teljesítményük, mely tudatos csoportkohézióban is mérhető, megismételhetetlen. Mi tehát az önkifejezés és a kollektív megnyilatkozások másfajta lehetőségeit keresgéljük, és a spontán igények összehangolódásaként olyan megoldás adódott, melyet ma fából vaskarikának mondanánk: teremtsük mi meg a sajátosnak mondható diákkultúrát. Ami ebből megvalósult, az mindenekelőtt a diákszínjátszásnak köszönhető; az irodalomról szóló beszéd tehát valamilyen módon mindig a diákszínjátszáshoz kapcsolódott. Az ám, csak hogy mitől diákszínház az, amit mi annak nevezünk, vagy legalábbis annak képzelünk? Egy életérzés, amelynek képtelenek vagyunk formát adni. Szövegekre, a bennünket megfogalmazó szövegekre volt tehát szükség.

A hatvanas évek végére eljutottak már hozzánk Franz Kafka, Sartre, Camus, Ionesco, Beckett, Mrozek, Cocteau művei, éjszakába merülve vitattuk az abszurd és az egzisztencializmus sugalmazásait; mindez azonban egyrészt a cenzúra tűréshatárán mozgott, másrészt nem egészen a „mienk” volt. Ekkor lépett be a világunkba, mondhatni, teljes nagyságában Páskándi Géza. Ismertük már verseit a *Holdbumerángból*, novelláit az *Úvegek*ből; 1970-ben pedig megjelent *Az eb olykor emeli lábát*. Hihetetlenül termékeny időszaka volt ez Páskándinak. Erdélyi kor- és

sorstársaim emlékezhetnek rá: mindössze két magyar nyelvű irodalmi lap létezett Romániában, a Marosvásárhelyen megjelenő *Igaz Szó* mint egyre vékonyodó havi folyóirat, melyet esti olvasmányként készítünk ki a párnánk mellé; és a kolozsvári *Utunk*, amely minden hét végén külön esemény volt. Vasárnap délelőtt elsétált az ember az újságosbódéhoz, kézbe vette, megízlelgette friss nyomdafestékillatát, tekintetével alattomosan végigsiklott az első oldal politikai töltetű címein, aztán röhögött egyet az utolsó oldal Ki hitte volna rovatán (egy kis félsszel, nehogy éppen én legyek az, akinek egy rossz mondatát ezúttal K. Jakab Antal kipécézte), majd mohón lapozgatni kezdett a legfrissebb Páskándi-szöveg után. Alig telt el úgy hét, hogy az *Utunk* ne hozott volna tőle írást.

Mi tagadás tehát: ahhoz, hogy egy író maradéktalanul meghódítsa az egyetemi ifjúság szívét, lelkét, szellemét, szükség volt erre az elképesztő termékenységre, az állandó, szinte türelmetlen és ingerlő, szakadatlanul provokáló jelenlétre is; ami minket illet, a szöveg által megvalósuló jelenlétre. Éjszakai vitáinkban ezeknek az írásoknak az újdonságát firtattuk, az eredetiségét elemeztük. Bár valójában (ma, irodalom-történeti távlatból is tényként rögzíthetem) főlemelő pillanatokot éltünk meg, remekműveket termő légkörben: Sütő András már megírta az *Anyám könyvű álmat ígért*, Bálint Tibor a *Zokogó majom* eposzát és világirodalmi szintű elbeszéléseit, Szilágyi István már kísérletezett a provincia lehetetlenségét ábrázoló novellákkal, Székely János még nem adta ki az útját a halk szavú, filozófiai mélységű költészetnek, Kányádi hangnemváltással és klasszikus értékű versekkel férközött a szívünkbe (és sorolhatnám tovább a remekírókat); szerettük, talán értettük is ezeket a műveket – csakhogy elsősorban nem bennünket szólítottak meg. Hogyan próbáljam megfogalmazni, utólag visszatekintve: túlságosan is egyetemes értékük és üzenetük volt. Páskándi viszont, mintha egyenesen hozzánk fordult volna. Megkísérlem távoli, nem félreérthető példával szemléltetni: Arany János klasszikus értékét senki sem vonja kétségbe (valójában még az elődök között finnyásan válogató Ady sem), de a formai, esztétikai tökély – lelkesedni vágyó fiatalok számára – egy idő után fárasztó lehet; Petőfi, még ziláltabb, csiszolatlanabb pillanataiban is, felizzítja az olvasó hangulatát, és ösztönösen is tábort szervez maga köré. Valami ehhez hasonló történt velünk, amikor Páskándi (nem mindig klasszikus tökélyre törekvő) szövegeit olvastuk. Ne feledjük: közvetlenül az amerikai hippimozgalom és beatirodalom, a franciaországi diáktüntetések után vagyunk, a happening és a performance korszakában, amelyből azért Erdélybe is beszüremkedett valami legalább az olvasmányélmények szintjén. Minket, kolozsvári diákokat pedig, ha hosszú hajjal, szakállal elkapnak az utcán, rabomobillal szállítanak a rendőrségre, és elveszik a személyi iratainkat, mindenenk előtt a könyvtári belépőnk: mi vagyunk a munkás, paraszt és értelmiségi származású új osztályellenség. Erre a lét-helyzetre nincs reflexiója az imént említett erdélyi remekműveknek, de a Nyugat felől beoldalgó abszurd sem rólunk szól: egy távoli, számunkra ismeretlen polgári világról, ahol állítólag éppen kiüresedőben vannak az emberi kapcsolatok. A mi köreinkben egyáltalán nem üresednek ki az emberi kapcsolatok, viszont a totalitarizmusra törekvő kommunista diktatúra, az egyre erőteljesebben nacionalista hata-

lom semmiféle megértésre vagy párbeszédre nem hajlandó. Nos, Páskándi abszurdoidjainak kellett világra jönniük ahhoz, hogy egyetértő módon találkozhassunk a mi nagy bajunkat és hiányérzetünket kifejező szövegekkel. Magyarán: az abszurdoidot kegyelmi ajándékként kaptuk Páskánditól.

A Szerző és a mi nemzedékünk közti találkozás, a párbeszéd mindezek után azáltal jött létre, hogy az egyetemi fiatalok sorozatosan mutatták be a Páskándi-dialógusokat. (Irodalomtörténeti tévhit, hogy műveit a hetvenes évek Romániájában nem mutatták be. A kőszínházak, a hivatásos társulatok nem teheték, az egyetemi ifjúság azonban vállalta a kockázatot.) Úgy emlékszem, az első jelentős esemény *A bosszúálló kapus* volt. Évfolyamtársam, Nagy Gyula rendezte, és talán ekkor értettük meg azt, amit természetesen sehol leírni nem lehetett: a Páskándi-féle abszurd abban különbözik minden eddig ismert műfaji rokonától, hogy nem a szavak jelentésének kiüresedését veszi célba, hanem a bennünket körülvevő tébolyult rendszer irracionalitását „az értelem indulatával”. Következett *Az eb olykor emeli lábát* bemutatója, de – legalábbis az emlékezetemben így él – a mindent elsöpítő sikert az Echinox csoport montázselőadása hozta meg Koblicska Kálmán rendezésében: az őszinte pillanat. A máig ható színházi élmény revelációján túl két megörökítésre érdemes emlékem maradt erről az előadásról.

Kezds előtt a Diákház előcsarnokában ácsorogtunk gongütésre várva, amikor Koblicska odalépett füstbe burkolózott társaságunkhoz, és arra kért: – Az előadás végén, a tapsorkán közben, kiáltásatok be: „Szerzõt a színpadra!” – Majd titokzatos arccal hozzátette: – De nehogy elbambuljatok, és jó hangosan kiáltásatok, mert nagy meglepetés lesz... – Arra gondoltunk, hogy a Szerző, aki a szövegekben annyiféle fikcionált pózban szerepel, megjelenik majd végre teljes valójában közöttünk, és talán felolvassa legújabb versét, avagy szózatot intéz hozzánk, leglelkesebb híveihez... A vastaps bekövetkezett, vörösre csapkodtuk a tenyerünket, már lanyhulni is kezdett az ereje, mi pedig némán ültünk, megkukulva, laposan pislogtunk egymás felé, és suttogtuk: – Kezdd te! Előbb inkább te! – És tovább lapítottunk gyáván, egyikünk sem mert bekiáltani a színpadra. Semmi sem jellemzi jobban akkori (mai irodalmi argóval szólva) Páskándi-recepciónkat, mint ez a megkukulásunk. Harsány és bátor értelmezői voltunk a Szerzőnek zárt körben, egymás között, felfogtuk és magyaráztuk az üzenetét, amikor azonban nagy nyilvánosság előtt kellett színt vallani, berezeltünk. Vagy talán az emberfeletti magasba emelt alkotó egyéniség súlya nyomasztott: mi lesz, ha megjelenik a színen, és ránk mutat: „Még semmit sem produkáltatok, de hangoskodni azt tudtok?!” – Valahogy ilyenformán, a jeleneteinek háttérében borzongató megfélemlítés hangján. – A taps ereje tehát kezdett már csillapulni, és már-már a gyávaság kudarca fenyegetett, amikor megláttunk egy a sűgolyukból kikandikáló kezét; Koblicska rémulten fenyegető üzenete volt. Ekkor valaki csak megemberelte magát közlünk, és halkan felkiáltott: – Szerzõt a színpadra! – Többen is erőre kaptunk, s pillanatok alatt az egész terem egyöntetűen követelte a Szerzõt. A színészek körbeállták a sűgolyukat, valaki lehajolt, és erőlködve húzott, húzott kifelé valamit, míg előkeült Páskándi Géza kézzel rajzolt, eléggé megtépázott portréja.

Az utóregéseknek ez az anekdotikus visszhangja. Ami ezután következett, kevésbé derűs. Tudni kell: olyan nagy várakozás előzte meg ezt az előadást, hogy nemcsak a diákok, de a kolozsvári értelmiség színe-java megnézte, a Szerző hívei, barátai és ellenségei. Miután kitódultunk az előtérbe, professzorunk, a régi magyar irodalom tanára, maga köré gyűjtött jó néhány diákot, és a véleményünk felől faggatott. Egy darabig figyelt, hallgatott, majd hirtelen elvágta a lelkendezést. – Ez nem irodalom, ez nem színházművészet – mondta –, ez pusztá hözöngés, ízléstelenség. – Kritikája egyszerre irányult a Szerző, a műfaj és a diákok felé. Ekkoriban már bemutatták a Stúdió 51 színpadán, a Vasas Klubban a *Vendégséget* is, és olvasható volt a *Tornyot választok* szövege. Professzorunk sorolta, tetézte vádjait az „efféle modern drámák” ellen, és amikor mi az ideológiailag elítelt abszurdot éppenséggel a Páskándi-féle történelmi drámával próbáltuk fedezni, ő meg egyenesen történelemhamisításnak nevezte „az efféle drámaírást”. Felhívta a figyelmünket, hogy tanulmányt készül írni, Páskándi történelmi drámáinak cáfolatát. Tudomásom szerint ez a tanulmány sohasem jelent meg. Ám épp ez a nagyobb baj. Nem drámapoétikáról vagy esztétikai értékről vitázott, hanem szavaiban annak a politikai expozénak a vádpontjai csengtek vissza, melyet a pártvezetés tett közzé az országos lapokban, név szerint kiemelve Páskándi Géza műveit. Éreztük a veszélyt diákokként is: létezik egy író, aki az irodalom eredendően metaforikus, areferenciális nyelvén rólunk és nekünk beszél magas esztétikai igénnyel – és ez jó; létezik az erről szóló értő kritika, amely ugyancsak metaforikus nyelvezettel magyarázza ezt az irodalmat – ez is rendben van; és létezik egy olyanfajta elítélő kritika, amely nyíltan egyáltalán nem szólal meg, viszont alattomban árt és pusztít.

Mondom, sejtettük a veszélyeket, de Önök el sem tudják képzelni, mennyire tudatlanok voltunk. Olvastunk valahol (talán az *Utunkban* vagy egyik könyve fűlszövegében?) egy sejtelmes utalást, miszerint Páskándi Géza hosszabb ideig betegeskedett, elzártan élt egy szanatóriumban, bevonult oda mint tehetséges költő, és kijött mint zseniális drámaíró. És ezt mi elhittük. Hallottunk ugyan valamit sutogni börtönről, ötvenhatról, de inkább ezt tartottuk mítosznak. Így következett be aztán a nagy félreértés. Mert úgy képzeltük, hogy már nem csupán kaptunk valami különleges értéket Páskándi Gézától, de mi is viszonzottunk ebből valamennyit. Hiszen az említett diákelőadások mind-mind megelőzték az erdélyi kőszínházakat. Úgy véltük, mi is tapostunk egy keskeny ösvényt a későbbi revelatív sikerek felé.

És itt jön be a képbe ismét Aradi József, „Jocó”, mint tipikus mediátor személyiség, aki képes volt nemzedékek között megteremteni a szótértést. Őt kértük fel, hogy közvetítse meghívásunkat az irodalmi körbe. Állítólag udvariasan, de visszautasította. Gyanítottunk valamit, mondom, de nem értettük. Akkor írásban fogalmaztunk meg tizenkét kérdést a munkásságával kapcsolatban, hogy hasonlóképpen, írásban válaszolhasson. Ismételten ellenállt. Most már semmit sem értettünk. Hamarosan hírért vettük, hogy Magyarországra települt, s mondanom sem kell: végképp elkeseredtünk, a kétségbeesés lett úrrá rajtunk. Érzékeltük, hogy valami

visszafordíthatatlan történt, és új, az eddigieknél is veszedelmesebb folyamatok kezdetének vagyunk a tanúi.

Páskándi mítosza viszont nem veszített jelentőségéből, nem devalválódott, csupán negatív mozzanatokkal kezdett feltöltődni. A teljes elzártságban írásai nem jutottak el Erdélybe; ma hihetetlenül hangzik, de magyarországi munkásságáról szinte semmit sem tudtunk, természetesen hát, hogy a hiányosnál is hiányosabb információk torzítanak. Mítosza abba a közegbe kezdett átsiklani, ahol a Tamási-val, Makkai Sándorral, Áprilyval kapcsolatos veszteségeinket magyaráztuk: lám csak, P. G. is elvesztette a szülőföldhöz kötő gyökereit, és akárcsak Tamási, írói vénája kiapadt, a korábbiakhoz képest mást, jobbat, értékesebbet nem tud már alkotni...

Értik, ugye? Nem az a tanulsága mindennek, hogy mi történhetett a valóságban; a lényeg példázatértékű: olyan társadalmi közegben éltünk, ahol nem jöhetett létre a valódi párbeszéd még azok között sem, akik egyébként kiválóan értették egymást. Semmi pontosat és lényegeset nem tudtunk a Szerző politikai múltjáról, börtönveiről, későbbi meghurcoltatásáról, ő pedig épp erről nem nyilatkozhatott. Évtizedeknek kellett eltelniük, politikai földcsuszamlásoknak bekövetkezniük, hogy megértsük: Magyarországon ott folytatta, ahol Erdélyben abbahagyta. 1989-ben, áttelepülésem után az első dolgom az volt: nézzek utána anyaországbeli munkásságának. Épp akkor jelent meg regénye, *A sírablók*, s ha egyéb magyarázatot nem leltem volna, önmagában ez az egyetlen könyve is válaszolt a legfontosabb kérdéseinkre: Páskándi soha, egyetlen pillanatig sem szakadt el Erdélytől, de ott cselekedett, ahol erre lehetősége maradt.

* * *

Két meg nem valósult találkozást említettem. A második pontosan húsz évvel később (nem) történt. Ám ez már egy más korszak példázata.

Cinterem haranglábbal